

Gemengd bedrijf

Waarom de landbouw van toen dé toekomst heeft

Essay bij het afscheid van Wim van de Donk als commissaris
van de Koning in Noord-Brabant (2009-2020)

Colofon

Auteur(s)

Joks Janssen en Patrick Vermeulen

Opmaak

Stan ten Thije

Foto's

pagina 6, 7, 8, 10: familiearchief

pagina 12: Wikicommons

pagina 13: Tilburg University

Datum

september 2020

© 2020 Het PON & Telos

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Het PON & Telos. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van Het PON & Telos. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan Het PON & Telos geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie

www.hetpon.nl

Woord vooraf

In onze sterk verstedelijkte samenleving groeit de behoefte aan ontsnapping uit de hectiek van alledag. We projecteren onze verlangens van rust en romantiek vervolgens maar al te graag op het platteland. RURALE nostalgie is een beproefd compensatieverschijnsel in tijden van snelle verandering. Maar dat levert verraderlijke beelden op. Want meer dan de stad, is juist het platteland in onze tijd speelveld van radicale veranderingen. Belangrijkste aanjager is de landbouw, (mede)drager van de plattelandseconomie en -samenleving.

Nederlandse boeren zijn inmiddels wereldleiders in export, efficiëntie en innovatie. Tegelijkertijd heeft dit succes ook een heel ander gezicht. Zo is sprake van een steeds grotere klem van toeleveranciers, banken en erfbetreders op boeren, die zijn tol eist. Zakelijk en sociaal. Tegelijkertijd nemen de zorgen, en daarmee ook de druk op de landbouw toe. Stankoverlast, gezondheids crises, biodiversiteitsverlies en dierenwelzijn zijn voor burgers en buitenlui de belangrijkste stenen des aanstoots. Bij de boeren groeit ondertussen het verzet. Ze hebben het gevoel overal de schuld van te krijgen. Het feit dat ze onderworpen zijn aan de grillen van steeds wisselend beleid, doet ook geen goed.

Dat het landbouwsysteem anders en duurzamer moet, daar zijn de meesten het inmiddels wel over eens. Datzelfde geldt voor kringlooplandbouw als toekomstvisie. Maar hoe we ertoe komen: dat is onduidelijk. En dus is er bijna continu felle discussie en hevige strijd. Die strijd is voor Wim van de Donk geen onbekend fenomeen. Bij zijn aantreden als commissaris van de Koning in Noord-Brabant in 2009 kreeg hij te maken met een clash tussen boeren en burgers over de komst van megastallen. Zowel voor als achter de bestuurlijke schermen heeft hij rond dit complexe ‘icoondossier’ partijen bij elkaar gebracht.

Van de discussie over de megastallen tot de Q-koorts en de stikstofcrisis: de toekomst van de landbouw en het platteland tekenen de bestuurlijke bemoeienis van Wim van de Donk met ‘zijn’ Brabant. Geïnspireerd door de waarden van het Brabantse land, heeft hij gepoogd om dat wat door ingrijpende processen van industrialisering en internationalisering is losgeraakt van de grond en de gemeenschap, opnieuw te verankeren; economisch, ecologisch en sociaal. Daarover gaat ook het persoonlijk getinte essay van Joks Janssen. Hij onderzoekt of het ‘vergeten’ verleden van het voor Brabant zo kenmerkende gemengde bedrijf, de hedendaagse zoektocht naar een duurzame landbouw kan inspireren. Is het in dit verleden ‘opgesloten’ kennis- en waardensysteem te mobiliseren voor de opgaven van (over)morgen?

Het opnieuw verankeren van wat is losgeraakt, is niet alleen voor de landbouw een uitdaging. Ook in de universitaire gemeenschap die Wim van de Donk gaat dienen, is een fundamentele zoektocht gaande naar een hernieuwde en betekenisvolle verbinding van de universiteit met de samenleving. Om de parallelliteit tussen beide opgaven te verkennen, is het essay van Joks door Patrick Vermeulen van annotaties voorzien. Vanuit zijn persoonlijke betrokkenheid bij Tilburg University, analyseert Patrick hoe de verbinding tussen wetenschap en samenleving zich heeft ontwikkeld, en hoe herbronning van het aloude ideaal van academische vorming helpt om deze verbinding weer van nieuw elan te voorzien. In de kantlijn van het essay ontvouwt zich zo langzaam maar zeker een nieuw verhaal, dat tevens de bestuurlijke rolverandering van Wim van de Donk markeert.

Snapshots van een voorbije tijd

‘Im Raume Lesen wir die Zeit’. Volgens de Duitse wetenschapper Friedrich Ratzel (1844-1904) kunnen we in de ons omringende ruimte de voortgang van de tijd aflezen (Schlögell, 2016, p. 18.). Dat lijkt een logische, en voor een stedenbouwkundige als ikzelf ook vertrouwde gedachte. De ruimte als een sedimentatiebank, waarin de materiële sporen van het leven, de tekens van de tijd, zich opstapelen. Maar hebben we wel te maken met een levend archief van de voortschrijdende tijd? Ik twijfel, als ik voor de langgevelhoeve sta waar mijn opa ooit boerde. Met zwart-wit foto's uit het familiealbum in de hand, probeer ik me een voorstelling te maken van hoe het hier ooit moet zijn geweest.

Bijzonder. De oudste foto uit ons familiealbum die ik me herinner is een foto van mijn vader als peuter, zittend op een paard. Mijn opa was landarbeider bij een boer in Terhole, een dorp vlakbij Hulst. Het gezin van mijn vader (4 zonen en 2 dochters) leefde niettemin in relatieve ‘welvaart’: er was altijd eten, maar geen geld. Men at ‘een boterham met tevredenheid’, inclusief de patriarchale verhoudingen die daar bij hoorden (treffend beschreven door Abram de Swaan in mijn geboorte jaar 1972). Het huis was klein en tochtig. In de winter stonden ijsbloemen op het raam en ging iedereen met sokken aan in bed. De jongens sliepen aan de ene kant van de zolder, de dochters aan de andere kant. Mijn vader speelde vooral in de polder. Op straat ging al niet meer: er reed steeds meer verkeer van het veer Kruiningen-Perkpolder.

Inmiddels is het er een stuk rustiger. Het veer is opgeheven en ligt er een rondweg langs het dorp. De gezinnen zijn kleiner en de jongeren trekken weg.

Op de foto's die ik heb meegenomen staat een boerderij die zich bevindt ter hoogte van de Bergstraat 14 in Geffen. Het adres klopt. Maar buiten die geografische referentie lijkt niets meer op wat het was als ik mijn blik van de tot woning omgedoopte boerderij naar het erf en het omringende landschap laat gaan. Natuurlijk, de ruimte is een verzameldepot, maar het is tegelijkertijd ook een selectiemachine zonder mededogen. In dit geval hebben ruilverkavelingen en verstedelijking hun werk grondig gedaan. Van het kleinschalig verkavelde craquelélandschap op de foto's is nauwelijks nog iets over. De fijne lijntjespatronen zijn verruild voor grote en intensief bewerkte percelen. En waar de boerderij van mijn opa ooit middenin een uitgestrekt boerenland stond, tekent de stadsrand van Oss zich nu af aan de horizon.

De foto's zijn snapshots van een voorbije tijd. Ze geven een beeld van Brabant voor de zondeval: een provincie waarin kleine, gemengde boerenbedrijven met enkele hectaren grond nog de dienst uitmaakten, en landbouw en landschap een tweeenheid vormden. De Bergsche Hoeve van mijn opa paste perfect in dat beeld. Net zoals veel van zijn collega's op het Brabantse zand had hij een bedrijf met koeien, schapen, kippen, fokzeugen, mestvarkens en een trekpaard.

Op het grasland werd het vee geweid, op het bouwland stond voederwinning centraal. Allerlei ecologische cycli waren geïntegreerd in de bedrijfsvoering. Het bedrijf kende een gevarieerde opzet met veel kleine 'eenheden'. Zo konden prijschommelingen en economische risico's worden opgevangen. Coöperatieve samenwerking met andere boeren in de buurt bood uitkomst bij de verwerking en verkoop van melk en eieren¹.

Ruimtelijk en economisch is Zeeuws-Vlaanderen echter maar beperkt veranderd. De schelde, de grens met België en de vele polderdijken kleuren het landschap.

'Ons eigen landje, maar een deel van Nederland', zo klinkt het in het volkslied. Eigenzinnig, verbonden met Nederland, maar gericht op Vlaanderen. Met redelijk gesloten gemeenschappen, katholiek en protestants. Zelf ben ik opgegroeid met carnaval en misdienaarreizen. Ik was de eerste van de familie die ging studeren. Ik hoorde er meteen minder bij. Studeren was voor 'heren'. De universiteit stond – letterlijk – op grote afstand. Tilburg was anderhalf uur rijden. Hoewel van alle Nederlandse universiteiten het dichtst bij Zeeuws-Vlaanderen gelegen, was de overstap groot genoeg. Het werd psychologie – want ik wilde mensen helpen. Ik stapte een wondere wereld binnen. Niets was wat het vooraf leek en toch wilde ik steeds meer bij die wereld horen.

¹ Met dank aan Harry van Dinther voor de informatie over de opzet van het boerenbedrijf van mijn opa

Vervagend ideaal

In de tijd dat mijn opa boerde, was het traditionele, gemengde bedrijf in Brabant nog de norm én het ideaal. De norm omdat het gemengde bedrijf eenvoudigweg het meest voorkomende bedrijfstype was op de zuidelijke zandgronden. Het ideaal omdat deze bedrijven als ‘wezenlijke kern van de Brabantse boerenstand’ werden gezien en overeenkomstig werden ondersteund door politiek en boerenbonden. Toen hij tegen het eind van de jaren 1960 stopte en zijn jongste zoon het bedrijf overnam, was dat ideaal al vervaagd. Verschillende politici en boerenvoormannen wilde af van de geur van armoede die om het gemengde bedrijf hing, van het harde werken voor een karig inkomen, ‘van elke heg schudt wind’ en ‘alle beetjes helpen’. Die cultuur werd gezien als een stoffig streekproduct dat zo snel mogelijk in het museum moest worden bijgezet.

Ik ging op zoek naar mezelf. En ik ontdekte dat ik dat vooral deed buiten het onderwijs om. Ik volgde vakken om tentamens te halen en verder bemoeide ik me liever met politiek, universiteitsbestuur en culturele zaken. Zonder dat ik het wist was ik op zoek naar Nietzsches ‘school voor beschaving’ (Riemen, 2007): “Alwaar het niet meer gaat om het verwerven van een ‘goed leventje’, maar om inzicht in ‘wat een goed leven is.’”

In de jaren 1960 kwam op de Brabantse zandgronden een proces op gang, aanvankelijk aarzelend, later massaal, dat een forse breuk forceerde met de landbouwkundige ontwikkelingen tot dan toe. Aanleiding voor die breuk vormde de problematiek die bekendheid kreeg onder de noemer het ‘kleine boerenvraagstuk’ (Maris, 1951). Uit de statistiek van het ministerie van Landbouw bleek dat overal in de zandgebieden een te groot aantal personen voor zijn inkomen afhankelijk was geworden van een te klein areaal landbouwgrond. Anders gezegd: de meeste bedrijven kampten met een veel te lage arbeidsproductiviteit. Modernisering was volgens Wageningse landbouwexperts noodzakelijk om de productiviteit te verhogen. Zij zagen het traditionele, gemengde bedrijf als te overwinnen obstakel op weg naar landbouwkundige vooruitgang en voorspoed.

Het voor de zuidelijke zandgebieden meest opvallende onderdeel van deze modernisering was de ‘ontmenging’ van het traditionele, gemengde bedrijf, om in korte tijd plaats te maken voor gespecialiseerde melkveehouderij-, varkenshouderij- en pluimveehouderijbedrijven (Bieleman, 2009, p. 66). Hoewel ‘modernisering’ klinkt als onvermijdelijk en onafwendbaar, ging het daarmee gepaard gaande veranderingsproces niet zonder slag of stoot.

Het in Brabant lang beleden geloof in de kracht van kleine, gemengde bedrijven was niet zomaar gebroken. Met name de Noordbrabants Christelijke Boerenbond (NCB) bleef gedurende de jaren 1950 fel gekant tegen de door het ministerie van Landbouw en zijn rijkslandbouwvoorlichters bepleitte strategie van schaalvergroting, specialisatie en intensivering.

De colleges zelf boden me dat inzicht niet, ondanks de soms bevlogen wetenschappers in de collegezaal. Het ontbrak aan gesprek, al helemaal over de betekenis van de studie in het grotere geheel. Misschien lag het aan de massaliteit. Of misschien was met de aantallen ook de student veranderd. Studeren was immers niet langer voorbehouden aan ‘heren’ (of dames), maar sinds de jaren 1960 en ‘70 bereikbaar voor iedereen, met in Tilburg ‘het accent op de lagere milieus en uit de onmiddellijk Brabants-Limburgse omgeving, met weinig culturele bagage van huis uit, geringe creativiteit en originaliteit en getypeerd door zijn belangstelling voor de western’, aldus historicus De Vries (Siebers, 2002, p. 94). Dat beeld staat haaks op mijn eigen ervaren ‘honger’ naar kennis en die van velen met mij. Hoe dan ook: een bredere academische vorming vond je niet in het curriculum, maar erbuiten.

Generatiewisseling

Tegenover de ‘Haagse’ landbouwstatistiek stelde de NCB de traditie van het geëigende gemengde bedrijfstype. Waar de landbouwvoorlichters Brabantse boeren perspectief wilden bieden door specialisatie op slechts één bedrijfsonderdeel, waarschuwden NCB-woordvoerders voor (te) sterk gespecialiseerde en ‘grondloze’ boerenbedrijven. Is het gemengde bedrijf uit de tijd? zo luidde de titel van een publicatie uit 1960 van NCB-directeur Jan Wellen (Duffhues, 1996, p. 199). Voor Wellen was de vraag stellen hem beantwoorden. Op korte termijn gaf ‘ontmenging’ misschien wel zekerheid, maar op lange termijn zou de boer zijn vrijheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid verliezen.

De waarde van die academische vorming mag niet onderschat worden. Juist nu voor velen een academische studie bereikbaar is (vooruitgang!), en tegelijkertijd kennis breed beschikbaar, zou de vraag wat je allemaal met die kennis wil doen meer centraal moeten staan. En dus een diepere kennismaking met en reflectie op de waarden die ons handelen sturen. In de woorden van Hein van Oirschot: “De samenleving heeft leiders nodig die de waarden die we belangrijk vinden, voorleven, op een wijze die gerespecteerd wordt en tot navolging uitnodigt. Goed onderwijs laat die toekomstige leiders kennismaken met zulke waarden” (2007, p. 149). Dat vraagt meer dan kennisoverdracht. Of zoals Erik Borgman (2011) stelt: “... dat Tilburg University haar werk [pas] goed gedaan heeft wanneer degenen die zij de Mastergraad toekent, een samenhangende visie hebben op het vakgebied waarin zij zijn opgeleid; zich op basis van deze visie kunnen en willen inzetten voor de samenleving en haar toekomst...”.

Wellen vreesde dat Brabantse boeren door schaalvergroting (meer dieren), specialisatie (één soort activiteit) en intensivering (meer opbrengst per hectare) te afhankelijk zouden worden van banken en de opkomende agro-industrie. De jongere generatie liet zich echter weinig gelegen liggen aan zijn ‘ouderwetse’ opvattingen. Zij hadden hun ouders zien worstelen met het agrarisch bestaan, en gingen, geholpen door wetenschap en voorlichting, op zoek naar een eenvoudiger bedrijfsvoering waar doelmatig kon worden gewerkt en arbeid meer geld opbracht. Door concentratie op slechts een of twee ‘productie-eenheden’ en toepassing van nieuwe bedrijfssystemen konden jonge boerenzonen sneller aanhaken bij het stijgende loonpeil van het ondertussen sterk industrialiserende Brabant.

Deze generatiewisseling was ook zichtbaar op de Bergsche Hoeve. Mijn oom had de boodschap van de landbouwvoorlichters begrepen: bedrijfsaanpassing, meer gerichtheid op veehouderij, mechanisatie, grotere eenheden en intensivering. Hij vroeg in 1968 vergunningen aan om een grote varkensmeststal te bouwen. Met de grotere nadruk op de veestapel zette hij – zij het voorzichtig – een beweging in gang ‘van het veld naar de stal’. School de kracht van het gemengd bedrijf van mijn opa in de combinatie van agrarische activiteiten (veeteelt en akkerbouw), in risicospreiding en het principe van ‘alles onder één dak’, zijn zoon koos voor meer specialisatie, risicodragende investeringen en een scheiding van werken en wonen.

De uitbraak van de varkenspest zorgde enkele jaren later voor een abrupt einde van de boerendroom van mijn oom. De problemen met diergezondheid op het erf in Geffen vormden een voorbode van wat de Brabantse veehouderijsector enkele decennia later op grotere schaal zou meemaken. De meeste van zijn collega's hadden op dat moment echter meer geluk. Zij konden doorgaan op de ingeslagen weg van schaalvergroting, intensivering en specialisatie. Ondersteund door boerenleenbanken, het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) en een wereldwijd aantrekkende markt voor vleesconsumptie, maakten ze enthousiast uitbreidingsplannen. Al snel raakte het Brabantse platteland doordrongen van de geur van mortel en mest.

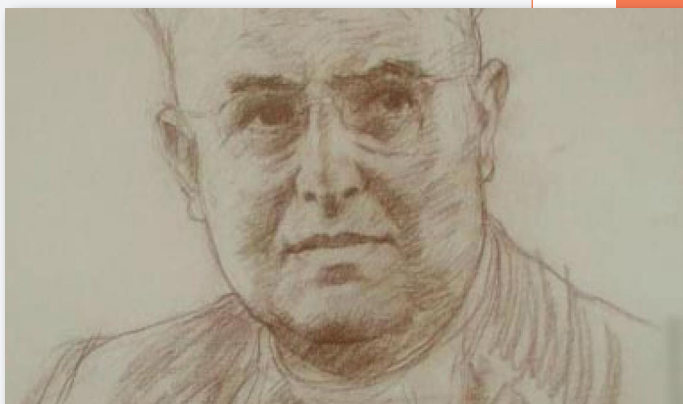

Landbouwkundige revolutie

De groeispurt van de Brabantse boerenbedrijven die zich specialiseerden in de intensieve veehouderij werd gefaciliteerd via het zogenaamde 'Gat van Rotterdam'. Daardoor konden exotische graanvervangers uit Zuid-Amerika en Azië (tapioca, soja, melasse) worden ingevoerd die de veehouderij explosief liet groeien. Met goedkoop krachtvoer, lage vervoerskosten en een grote afzetmarkt in de buurt (Duitsland, Frankrijk, Italië), haalden de varkensmesters de zilvervloot binnen. Ze stuwden de productie op de Brabantse zandgronden tot ongekende hoogten op. Tussen 1960 en 2000 nam het aantal varkens per hectare nergens zo snel toe als in Brabant. De provincie behoorde in 1960 tot de regio's met de minste varkens, maar sinds 2000 voert Brabant de lijst onafgebroken aan.

Toen ik in 1990 aan de toenmalige Katholieke Universiteit Brabant ging studeren, deden dat zo'n 7.000 studenten met mij. In 1960 waren dat er 838 en anno 2020 bijna 18.000. Het is een trend van schaalvergroting en intensivering die in heel Nederland geldt. Het aantal studenten aan universiteiten is in 60 jaar tijd vrijwel vertienvoudigd (ter vergelijking de bevolking is gegroeid van ruim 11 miljoen naar ruim 17 miljoen mensen nu), de laatste jaren vooral door internationalisering en de komst van buitenlandse studenten. In de opleiding staat steeds meer het economisch nut centraal: we bieden mensen een hoogwaardige voorbereiding op de (huidige) arbeidsmarkt - op een economisch rendabele manier. Universiteiten (en hogescholen) worden afgerekend op studierendement. Het gevolg is onder meer dat er amper ruimte is voor zoeken, verkennen en kritische reflectie op wat je doet. Het gaat meer over het 'hoe' dan over het 'wat'. Als we het al hebben over

'de leiders van morgen', staat daarin slechts beperkt de ontwikkeling van de samenleving voorop. In ieder geval niet in de mate waarin Martinus Cobbenhagen het voor ogen zag bij de voorganger van de huidige Tilburg University, de Roomsche Katholieke Handelshoogeschool in 1927.

Niet landbouwkundige evolutie, maar revolutie werd de norm op het Brabantse platteland. Technologie verving ecologie, controle kwam in de plaats van adaptatie. De landbouw transformeerde in een Cartesiaans theater, waarop universele wetenschappelijke inzichten en wetten van toepassing werden verklaard. Met de omslag van het traditionele, gemengde bedrijf naar gespecialiseerde veehouderijbedrijven werd de twee-eenheid van landbouw en landschap uit elkaar gerafeld, verzelfstandigd en – los van elkaar – geoptimaliseerd. Terwijl de bedrijfskundige schaalvergroting werd gefaciliteerd door het zogenaamde Ontwikkelings- en Saneringsfonds, gericht op afvloeiing van (te) kleine boerenbedrijven (de zogenaamde ‘wijkers’), zorgden ruilverkavelingen voor de perfecte landbouwkundige condities voor de ‘blijvers’. Halverwege de jaren 1970 ging ook het landschap rond de Bergsche Hoeve op de schop: kavels werden vergroot, sloten gegraven en de afvoercapaciteit van beken opgevoerd².

Te midden van toegenomen massaliteit en het idee dat opleiding vooral een economisch nut dient, is de term ruilverkaveling ook op de academische vorming van toepassing (Procee, 2004, p. 119). Alhoewel academische vorming formeel onderdeel is van de wet op het hoger onderwijs (WHW, art. 1.3, lid 5: “De universiteiten (...) schenken mede aandacht aan de persoonlijke ontplooiing en aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.”), wordt in de concrete praktijk de persoonlijke vorming in hoge mate overgelaten aan toeval, persoonlijk initiatief en inmiddels het berekenend oppoetsen van het CV.

Niet alleen de structuur, ook de kleur van het landschap veranderde. Zo gingen veel Brabantse boeren als aanvulling op het geïmporteerde krachtvoer voor varkens over op de teelt van maïs, dat als bijkomend voordeel een hoge mestopname kende. Uitgestrekte maïsvelden verdrongen kleine akkers met uiteenlopende teelten.

² In het ruilverkavelingsblok Midden-Maasland waar de Bergsche Hoeve in Geffen onderdeel van uitmaakte, speelde het O&S-fonds een grote rol. Het zorgde voor opheffing van bijna 70% van de kleine bedrijven die in 1964 een omvang kenden van maximaal 10 hectare. De cultuurgrond die deze bedrijven achterlieten, werd vrijwel geheel aangewend voor vergroting van andere bedrijven (Van Berg, 1970).

Door de optimalisatie van de landbouwkundige omstandigheden en het gebruik externe inputs (chemische bestrijdingsmiddelen, kunstmest, etc.) werd de bodemvruchtbaarheid een bijzaak. Veroordeelde de schrale zandgrond voorheen tot een moeizaam bestaan, voor het moderne agrarische bedrijf was deze grond het goud dat boeren in staat stelde om snel en soepel in te spelen op de steeds wisselende marktomstandigheden.

Met de ontkoppeling van landbouw en landschap werd een eeuwenoude ordeningslogica doorbroken. Dat leek aanvankelijk een succesvolle strategie. Eenmaal los van de arme zandgrond groeide het eens zo perifere platteland in Brabant immers uit tot een uiterst competitieve landbouwstreek. Het beeld van problematische achterstand en armoede werd afgeschud en verruild voor dat van ondernemerszin en ontwikkeling. Maar wat economisch voordelig was, bleek ecologisch al snel rampzalig (Renes, 2009, p. 94). De prijs van de in gang gezette ontwikkeling – in de vorm van milieudruk, biodiversiteitsverlies, dierziektes, gezondheids- en leefbaarheidsproblemen – was groot.

Bodembederf

Wat zich inmiddels op de zandgronden afspeelt, strookt al lang niet meer met het ideaal van het goede leven op het Brabantse land. Het probleem van het teveel aan dierlijke mest, regionaal ‘restproduct’ van een wereldomspannend agro-industrieel systeem, is groot. De kern van dat probleem is door oud-landbouwminister Cees Veerman treffend verwoord: *we importeren het voer, exporteren het vlees en de rommel blijft hier* (Lamers, 2016, p. 7). Grondstoffen van elders worden omgezet in producten voor elders. Het niet-grondgebonden karakter van de intensieve veehouderij maakt dat de nutriëntenkringloop een ‘vergiest’ is. Een overschot aan stikstof en fosfaat lekt weg en komt in de bodem terecht. Slimme symbiose is omgeslagen in pijnlijk parasitisme, opportuun bodemgebruik in bodembederf.

De moderne landbouw dacht dat ze voorbij de beperkingen van het ecosysteem kon gaan, maar schiet nu precies op dat punt tekort. De ‘rommel’ van de veehouderij heeft de afgelopen decennia een cascade van crises veroorzaakt, met de stikstofcrisis als meest recente resultaat. In reactie op iedere crisis scherpt de overheid de milieueisen weer iets aan. Tot nu toe is het antwoord van de veehouderijsector op deze nieuwe regeldruk steeds geweest om met forse investeringen in nieuwe technologie een extra stap te zetten op het ingesleten spoor van schaalvergroting en intensivering. Deze reflex is mede het gevolg van de afhankelijkheden waarvoor Jan Wellen in 1960 vreesde.

Boeren zijn slechts een kleine schakel in een agro-industriële keten die gericht is op de productie van ‘veel voor weinig’. Ze hebben vrijheid en autonomie ingeruild voor een economisch gedreven ondernemerslandbouw met een sterke afhankelijkheid van technologie en kapitaal. De forse investeringen die ze hebben gedaan om te kunnen (blijven) groeien en de schulden die daarvoor zijn opgebouwd, maken het lastig om een nieuwe richting in te slaan (PBL, 2018). Hoe begrijpelijk de strategie van ‘meer van hetzelfde’ ook is vanuit de ingewikkelde situatie waarin veel individuele veehouders inmiddels verzeild zijn geraakt, de samenleving als geheel vraagt om een ander perspectief.

Ook ik heb me - zoals vele anderen - afgevraagd of een hernieuwde aandacht voor academische vorming in brede zin, niet opnieuw van waarde zou kunnen zijn. (Nexus 67, 2014). Niet voor een beperkte elite, maar als belangrijk onderdeel van de opleiding van vele jonge mensen. Onderwijs is bereikbaar voor iedereen (in Nederland) en kennis wereldwijd beschikbaar. Dat maakt de noodzaak van debat en duiding des te groter. Inclusief de vorming van een eigen beeld van wat goed is en niet alleen van wat goed voelt. De vragen zijn in zekere zin vergelijkbaar met die in 1927: Wat maakt ons tot mens? Wat vraagt samenleven? Hoe gaan we om met elkaar en met onze aarde? Vragen die in steeds wisselende contexten tot ons komen.

“Vertaald naar vandaag, betekent dat dat de universiteiten, als kweekvijvers van de kritische geest, die kennis moeten ontwikkelen en doorgeven die onze capaciteit om te leren en ons aan te passen aan nieuwe situaties en nieuwe grote uitdagingen, vergroot.” (Fresco, 2007, p. 37). Het gaat in tijden van continue verandering om het ontwikkelen van veerkracht: het vermogen om met veranderingen om te gaan, zelf, maar ook en vooral met anderen. Helderheid over wat van waarde is, vormt daarbij de basis van ons handelen.

De problemen die de komende jaren moeten worden opgelost zijn groot en uitdagend. Ze gaan over het natuurlijk herstelvermogen van landbouwgrond en natuur, over waterkwaliteit en klimaat. Het antwoord op deze uitdagingen ligt niet in de volgende stap op het oude spoor van ondernemerslandbouw met een sterke afhankelijkheid van technologie en kapitaal. Integendeel, er zal een nieuw pad moeten worden bewandeld. Daarbij is het zaak om opnieuw te verknopen en vervlechten wat de afgelopen decennia is ontkoppeld en ontvlecht, namelijk de connectie tussen landbouw en landschap. Daarin ligt de sleutel tot een echt duurzame landbouw (Erisman & Slobbe, 2019).

Kringloopperspectief

Een duurzaam landbouwsysteem vraagt om andere bedrijfsmodellen, die zich meer rekenschap geven van natuurlijke processen. Daarvan lijkt ook de overheid zich bewust. Kringlooplandbouw wordt naar voren geschoven als het nieuwe perspectief (LNV, 2018). Daarmee wordt een vorm van duurzame landbouw bedoeld waarbij de kringloop van stoffen gesloten is. Het idee is, zó te boeren dat de verliezen in de kringloop tot een minimum worden beperkt. Dit was natuurlijk ook het principe van het gemengde boerenbedrijf, zoals dat lange tijd op de zuidelijke zandgronden voorkwam: voer en mest in een vrijwel gesloten kringloop.

Met dit kringloopperspectief in het achterhoofd, kijk ik opnieuw naar de foto's van de Bergsche Hoeve. Eigenlijk was het gemengde bedrijf van mijn opa zo gek nog niet. Een veeboer die zelf voedergewassen teelt, hoeft ze namelijk niet van elders te halen. En mest van eigen dieren vervangt kunstmest op de akker. Het zoveel mogelijk sluiten van kringlopen is ecologisch duurzaam en goed voor bodem en biodiversiteit. Dat wist mijn opa als geen ander. Is de weg vooruit daarmee de weg terug naar de (h)eerlijke jaren 1950? Hoewel enige vorm van weemoed mij niet vreemd is, lijkt me terug naar vroeger geen optie. Nog los van het feit dat het ook helemaal niet kan. De tijd tikt onverbiddelijk vooruit.

De huidige bio-industrie verruilen voor een vorm van boerennostalgie lijkt me daarnaast ook weinig productief. Het vertroebelt de blik. Zo lieflijk als de foto's namelijk suggereren was het lang niet altijd: mijn opa worstelde met het voortdurende risico op misoogst en moest hard werken voor een relatief karig loon. We zouden de zware, agrarische werkwijzen van destijds nu ook niet meer accepteren. Ze zouden door de Arbo-commissie direct worden afgekeurd. Wat wél kan, is een zoektocht naar een vorm van veehouderij die opnieuw de balans probeert te vinden met wat het land te bieden heeft. Een bedrijfstak die niet tegen, maar mét de natuur werkt en de open einden in het bestaande systeem zoveel mogelijk sluit.

Vooruit naar vroeger

In die zoektocht kan kennis over het traditionele, gemengde bedrijf behulpzaam zijn. Als we dit bedrijfstype niet (enkel) beschouwen als gestold erfgoed, maar als een activerende kracht, dan kunnen we leren van de ecologische en bedrijfseconomische kennis die er in 'opgesloten' zit. Steeds meer boeren op de zandgronden beseffen dat historische landbouwsystemen inspiratie bieden voor de toekomst. Denk bijvoorbeeld aan de succesvolle coöperatie Herenboeren, die op verschillende plekken in de regio een duurzaam opererend gemengd bedrijf uitoefent. Maar ook agroforestry, pixellandbouw en natuurinclusieve bedrijven maken gebruik van zo weinig mogelijk inputs en experimenteren met het sluiten van kringlopen.

Willen weten, verbanden leggen, kritisch volgen... het zijn vanzelfsprekende elementen in een wetenschappelijk discours. Maar zonder debat over wat goed is en wat een mens en een samenleving eigenlijk is, zal echt begrip van die samenleving niet ontstaan. Zoals Erik Borman (2011) aangeeft: de universiteit gaat niet alleen over kennisoverdracht, maar over de vorming van creatieve vakmensen; geen eenzijdige hyperspecialisten, maar verkenner in het licht van vernieuwend inzicht; geen ivoren toren (of 'wetenschappelijke tempel', maar een huis van de samenleving. Dat is het verhaal van de universiteit. Het is de vraag of de universiteit de massaliteit en de exponentieel toegenomen diversiteit (bijna 100 nationaliteiten), "niet alleen weet te overleven en beheersen, maar productief weet te maken (p. 28)". Wiltgans e.a. (2017) spreken over 'Science with a soul' – een 'vierde generatie universiteit' die niet alleen gericht is op onderwijs, onderzoek en valorisatie, maar waar sprake is van dynamische en open innovatie met de samenleving. De nadruk ligt bij hen evenwel op onderzoek en een aanpak die mogelijk jonge mensen zal inspireren. De voorbeelden (stages, outreaching programma's, etc.) zijn aansprekend, maar opnieuw buiten curriculaire...

Kleinschalige initiatieven als deze pogen de verbroken relatie tussen boer, bodem en land, vaak tegen de stroom in, te herstellen. Ze proberen lokale antwoorden te geven op de milieuvervuiling, energieverstopping, en de afvalbergen die het resultaat zijn van ons huidige, sterk geïndustrialiseerde voedselproductiesysteem. Wat deze boereninitiatieven bindt, is dat ze bewust uit het bestaande landbouwsysteem stappen en – in de marge en van onderop – werken aan een biodivers alternatief. Ze manifesteren zich nadrukkelijk als mededragers en -beheerders van het ecologisch kapitaal van de samenleving.

In hun zoektocht naar nieuwe, ecologisch verantwoorde werkwijzen laten ze zien dat toen en toekomst, traditie en technologie geen tegenstelling zijn maar prima samengaan. Kennis van het ‘vergeten’ verleden wordt slim gecombineerd met innovatieve technieken zoals robots, drones, sensoren en data. Ze laten zien dat we niet terug, maar vooruit naar vroeger moeten. Alleen zo komen we dicht(er)bij het eigentijdse ideaal van kringlooplandbouw.

De grote opdracht voor de komende jaren zal zijn om deze – letterlijk - diepgewortelde kleinschaligheid op een grootschalige wijze te gaan organiseren.

De kunst gaat zijn ook in het curriculum ruimte te creëren voor ontmoeting, debat, outreaching. Onze recente sprong voorwaarts in online leren zou dit mogelijk moeten maken. Meerdere keren hetzelfde hoorcollege geven is echt niet meer nodig. Bovendien kunnen we ons afvragen of kennisvergaring en dus kennisoverdracht nog de belangrijkste functie is van de universiteit in een wereld van digitale oplossingen en Artificial Intelligence. In plaats van ‘kennisjagers’ verwordt onze rol veel meer tot die van ‘kennishoeder’ en verbinder van kennis met de ontwikkeling van de samenleving.

Nawoord

We hebben gezien dat het boerenlandschap van de zuidelijke zandgronden een lange, landbouwkundige historie kent met het gemengde bedrijf. Dit bedrijfstype was sterk verbonden met de ecologische condities van bodem en land. In de jaren zestig van de vorige eeuw is vrij resoluut afscheid genomen van dit bedrijfstype, om plaats te maken voor een niet-grondgebonden en gespecialiseerde veehouderijsector. Een sector die ‘los van de grond’ opereert, sterk internationaal is georiënteerd en zich voornamelijk richt op de export.

Nu bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit daarom vragen, moet de (kunstmatig) verbroken verbinding van boer en bodem opnieuw worden gelegd. De ‘vergeten’ principes van het gemengde bedrijf kunnen daarbij helpen. De kunst is om de potenties van het verleden in het heden te actualiseren. Dat geldt niet enkel voor de landbouw, maar ook voor de universiteit. Zoals het gemengd bedrijf blijvend inspireert om de landbouw te verbinden aan het beheer van ons ecologisch kapitaal, zo inspireert volgens ons het ideaal van academische vorming om wetenschap en samenleving (opnieuw) te verbinden.

Wie de ontwikkeling van het (onderling sterk vervlochten) landbouw- en wetenschapsbedrijf naast elkaar legt, ziet onmiddellijk parallellen. Ook de universiteit is de afgelopen decennia te veel ‘losgezongen’ van de bodem waarop ze rust, en van waaruit ze wordt gevoed. De verbroken verbinding met de samenleving is op dit moment – net als in de landbouw – onderwerp van een breed publiek debat. Universiteitsbesturen en politiek erkennen dat gezocht moet worden naar een nieuwe balans. Na jaren van focus op internationalisering en economische valorisatie van kennis, staat het thema van maatschappelijke betrokkenheid nadrukkelijk op de agenda. Men (h)erkent, zij het voorzichtig, dat de samenleving en directe omgeving van de universiteit een rijke leeromgeving is, waarmee actiever moet worden samengewerkt. Niet alleen in onderzoek (zoals in academische werkplaatsen), maar zeker ook in de basis: de opleiding van de dragers van onze toekomstige samenleving.

Naast de opleiding tot professioneel onderzoeker en tot academisch professional, moeten studenten uitgedaagd worden zich te richten op wat goed is. Zodat ze daar een eigen beeld van vormen, in gesprek met de samenleving. Daarbij gaat het niet alleen om de ontwikkeling van het verstand en de ratio, maar evenzeer de ontwikkeling van het gevoel en het hart. Inzicht krijgen en wat goed is, vraagt om het onderzoeken van vragen als: Wie ben ik? Wat is een mens? Hoe verhouden we ons tot onze leefomgeving en de aarde? Wat betekent samenleven? Wat leren we van wat eerder is gedaan?

Als dit inzicht leidt tot ‘het goede doen’ zetten we de stap van ‘understanding’ naar ‘advancing’ society, in lijn met het vormingsideaal van Von Humboldt en dat van een van de belangrijke oprichters van de Tilburgse universiteit, Martinus Cobbenhagen. De bestuurlijke plek van Wim van de Donk mag vanaf oktober 2020 dan een andere zijn, de opdracht en opgave is ten diepste dezelfde. Of het nu gaat de relatie tussen boer en bodem, universiteit en samenleving, de paralyserende tegenstelling en vervreemdende afstand moet weer wordt hersteld in een patroon van nabijheid, verantwoordelijkheid en betrokkenheid.

Joks Janssen en Patrick Vermeulen

Literatuur

- Berkel, Th.L. van (1970). Midden-Maasland. Sociaaleconomische schets van een ruilverkavelingsgebied in de omgeving van Oss. Wageningen.
- Bieleman, J. (2009). 'Een veranderende landbouw in een veranderend landschap, of van 'etage-bedrijf' naar hightech melkveehouderij'. In: M.A.W. Gerding (red.), *Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte*. Groningen, pp. 49-84.
- Duffhues, T. (1996). Voor een betere toekomst. Het werk van de Noordbrabants Christelijke Boerenbond voor bedrijf en gezin, 1896-1996. Nijmegen.
- Erisman, J.W. & Slobbe, R. (2019). *Biodivers boeren. De meerwaarde van natuur voor het boerenbedrijf*. Utrecht.
- Lamers, L. (2016). *De kool, de geit en het Nederlandse mestbeleid*. Wageningen.
- Maris, A. (1951). Enkele aspecten van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden. Assen.
- Ministerie van Landbouw, Natuur & Visserij (2018). *Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden*. Den Haag.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2018). *Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw. Voorwaarden voor verandering*. Den Haag.
- Renes, J. (2009). 'Landbouw en cultuurlandschappen'. In: B. de Pater e.a. (red.), *West-Europa: hoofdlijnen van geografie en ruimtelijke planning*. Assen/Utrecht, pp. 79-112.
- Schlögel, K. (2016). *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics*. New York.

Literatuur

- Borgman, E. (2011). *Met het oog op goed leven. Cobbenhagen en onze universitaire cultuur*. Tilburg: Tilburg University.
- Fresco, L. (2007). Het enige echt duurzame bezit dat we hebben. In: *Nexus 49, Wie is wel onderwezen?*. Tilburg: Uitgeverij Nexus bv., pp. 31-40.
- Nexus (2014). *School der beschaving (Nexus 67)*. Tilburg: Nexus Instituut.
- Oirschot, H. van (2007). Er is nog een wereld te winnen. In: *Nexus 49, Wie is wel onderwezen?*. Tilburg: Uitgeverij Nexus bv., pp. 141-150.
- Procee, H. (2004). Voorbij preek en klaagzang – over academische vorming in de praktijk. In: Procee e.a. (red.), *Bij die wereld wil ik horen! Zesendertig columns & drie essays over de vorming tot academicus*. Amsterdam: Boom.
- Riemen, R. (2007). Wie is wel onderwezen? Nieuwe aantekeningen voor het definiëren van de westerse cultuur (II). In: *Nexus 49, Wie is wel onderwezen?*. Tilburg: Uitgeverij Nexus bv., pp. 5-12.
- Siebers, P. (2002). Inleidende hoofdstukken. In: Knapen, M. e.a. (red.), *Universiteit van Tilburg 1927 – 2002. 75 jaar universiteit in 75 portretten*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Swaan, A. de (1972). *Een boterham met tevredenheid. Gesprekken met Arbeiders*. Amsterdam: Van Gennep.
- Wilhagen, T., Denollet, J. & Hertog, D. den (2017). *Advancing Society in a Digital Era – Science with a Soul*. Tilburg: Tilburg University.

OPGERICHT IN
1947

GEVESTIGD IN
TILBURG

KENNISONDERNEMING

STICHTING ZONDER WINSTOOGMERK

AANTAL MEDEWERKERS

30

**INTENSIEVE
SAMENWERKINGEN**
MET UNIVERSEITEN EN ANDERE
KENNISINSTELLINGEN

SPECIFIEKE THEMA'S

- > VEERKRACHT
- > RUIMTE EN ENERGIE
- > OMGEVING
- > ARBEID
- > CULTUUR
- > ERFGOED
- > MIGRATIE
- > PARTICIPATIE
- > JEUGD
- > STURING

ONZE OPDRACHTGEVERS

- > PROVINCIES
- > GEMEENTEN
- > ZORG- EN WELZIJNSINSTELLINGEN
- > FONDSSEN

Over Het PON & Telos

Passie voor samen leven

Het PON & Telos is een kennisonderneming in het hart van de samenleving. We halen meningen en voorkeuren uit de samenleving op over alles wat mensen bezig houdt. Bij de mensen zelf, in nauwe samenwerking met die mensen. Die voorkeuren en meningen onderzoeken we, analyseren we en duiden we. Met prikkelende aanpakken en innovatieve methodieken. Emoties verbinden we aan feiten, kennis koppelen we aan beleving. We leggen dwarsverbanden die op het eerste gezicht niet zo vanzelfsprekend zijn. En soms ontwrichten we.

Met die uitkomsten en inzichten adviseren we beleidsmakers en bestuurders. Of ze nu bij een gemeente, provincie, woningcorporatie of zorginstelling werken. Zodat ze afgewogen keuzes kunnen maken. Zodat ze bestuurlijk kunnen vernieuwen. En zodat ze een positieve impuls kunnen geven aan de samenleving van morgen.

Stationsstraat 20c | 5038 ED Tilburg
+31 (0)13 535 15 35
info@hetpon.nl | www.hetpon.nl